

Секция 5 ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ В ПАРАДИГМЕ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

УДК 81'367.623:[811.161.3+811.111]

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ЧАСТАК ЦЕЛА ЧАЛАВЕКА Ё СКЛАДЗЕ САМАТЫЧНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ АНГЛІЙСКОЙ МОВЫ

В.В. Бірукоў

выкладчык кафедры замежных моў

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт ім. Максіма Танка, г. Мінск
valeriybir@gmail.com*

У артыкуле гаворыцца пра тое, што цяпер вялікая ўвага надаецца даследаванням фразеалагічных адзінак, аб'яднаных агульным кампанентам пад назвай "саматызм". Асабліва цікавасць – дадзеныя адзінкі, якія змяшчаюць у сваім складзе саматызмы. Саматычная лексіка – адна з універсальных лексічных груп у любой мове. Дададзены пласт лексікі – адзін з найбольш распаўсюджаных аб'ектаў даследавання ў працах як айчынных, так і замежных лінгвістаў, якія звычайна вылучаюць гэтую лексіку першай у лексіка-тэматычнай сістэме любой мовы. І гэта не выпадкова: чалавечая цела заўсёды з'яўлялася арыенцірам у спазнанні свету, крыніцай гэтага пазнання, бо веды пра сябе чалавек пераносіць на навакольную рэчаіснасць. Назвы частак цела чалавека, іх уласцівасці і праявы маюць у сабе значныя сэнсы.

Ключавыя словы: фразеалагічныя адзінкі; саматызмы; назвы частак цела; лінгвістычныя тэрміны; устойлівыя выразы; моўная культура; класіфікацыя; слоўнікавы склад мовы.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НАЗВАНИЙ ЧАСТЕЙ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА В СОСТАВЕ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В.В. Бирюков

преподаватель кафедры иностранных языков

*Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка, г. Минск
valeriybir@gmail.com*

В статье говорится о том, что в настоящее время большое внимание уделяется исследованиям фразеологических единиц, объединенных общим компонентом под названием «соматизм». Особый интерес представляют данные единицы, содержащие в своем составе соматизмы. Соматическая лексика – одна из универсальных лексических групп в любом языке. Данный слой лексики является одним из самых распространенных объектов исследования в работах как отечественных, так и зарубежных лингвистов, обычно выделяющих эту лексику первой в лексико-тематической системе любого языка. И это не случайно: человеческое тело всегда являлось ориентиром в познании мира, источником этого познания, так как знания о себе человек переносит на окружающую действительность. Названия частей тела человека, их свойства и проявления несут в себе значимые смыслы.

Ключевые слова: фразеологические единицы; соматизмы; названия частей тела; лингвистические термины; устойчивые выражения; языковая культура; классификация; словарный состав языка.

FUNCTIONING OF NAMES OF HUMAN BODY PARTS AS PART OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH LANGUAGE

V.V. Biryukov

Lecturer of the Department of Foreign Languages
Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk
valeriybir@gmail.com

The article states that currently much attention is paid to the study of phraseological units united by a common component called "somatism". These units containing somatisms are of particular interest. Somatic vocabulary is one of the universal lexical groups in any language. This layer of vocabulary is one of the most common objects of research in the works of both national and foreign linguists, who usually identify this vocabulary as the first in the lexical-thematic system of any language. And this is not accidental: the human body has always been a reference point in the knowledge of the world, the source of this knowledge, since a person transfers knowledge about himself to the surrounding reality. The names of parts of the human body, their properties and manifestations carry significant meanings.

Keywords: phraseological units; somatisms; names of body parts; linguistic terms; set expressions; linguistic culture; classification; language vocabulary.

Фразеалогія – адна з найцікавейшых і разам з тым найменш вывучаных сфер мовазнаўства. Яна дапамагае глыбей зразумець культуру і гісторыю краіны праз прызму нацыянальнай мовы. Таму даследаванне фразеалагічнага складу мовы асабліва цікавае.

Аktуальнасць тэмы палягае на тым, што фразеалагізмы з кампанентам «саматызм» маюць шырокі пласт у фразеалагічным фондзе англійскай мовы, дзе застаюцца вобласцю, якая патрабуе дадатковага вывучэння. Саматызмы – такія звароты, якія змяшчаюць у сваім складзе кампанент са значэннем "часткі цела". Напрыклад: *to be glad to see the back of someone, to be all ears, to knock one's head against a break wall*. Гэтая лексіка-семантычная групка адрозніваецца сваёй шырокай распаўсюджанасцю, недзвычайнай вобразнасцю і выразнасцю.

Даследаванне механізмаў узнікнення і ўжывання фразеалагізмаў з кампанентам-саматызмам у англійскай мове спрыяе выяўленню асаблівасцяў вербальнага мыслення носбітаў мовы, менавіта ў фразеалогіі найбольш ярка адлюстроўваецца адчувальны прадметны і пачуццёва-эмацыянальны свет чалавека. Такім чынам, сярод кірункаў, якія актыўна распрацоўваюцца сёння ў фразеалогіі, нельга не прызнаць, што вялікая ўвага надаецца даследаванням фразеалагічных адзінак, аб'яднаных агульным кампанентам. Вывучэнне фразеалагізмаў-саматызмаў з'яўляецца адным з найбольш значных на сённяшні дзень.

Фразеалогія – гэта скарбніца мовы. У фразеалагізмах знаходзіць адлюстраванне гісторыя народа, своеасаблівасць яго культуры і побыту. Фразеалагізмы часта маюць ярка нацыянальны характар. Нараўне з чыста нацыянальнымі фразеалагізмамі ў англійскай фразеалогіі маецца шмат міжнародных фразеалагізмаў. Англійскі фразеалагічны фонд – складаны кангламерат спрадвечных і запазычаных фразеалагізмаў. У некаторых з іх захоўваюцца архаічныя элементы – прадстаўнікі папярэдніх эпох. Гэта вынік таго, што яе папаўненне і ўзбагачэнне цягам усей яе гісторыі адбывалася пераважна за кошт уласных рэсурсаў [1, с. 15].

Слоўнік-даведнік лінгвістычных тэрмінаў дае наступнае вызначэнне фразеалагічнай адзінкі – "лексічна непадзельнае, устойлівае ў сваім складзе і структуры, цэласнае па значэнні словазлучэнне, якое прайграваецца ў выглядзе гатовай моўнай адзінкі" [5, с. 9]. Больш за тое, фразеалагічнае значэнне, як правіла, не прамое, а пераноснае, якое ўзнікае на базе першасных, намінатыўных значэнняў слоў у тых ці іншых свабодных спалучэннях. Далей, у параўнанні з прамым значэннем слоў у семантыцы фразеалагізмаў прыкметна ўзмацненне ацэннаснасці найменняў, прымет, дзеянняў і г.д. Напрыклад: *забіць – зламаць хрыбет, перагрызці горла, blow out somebody's brain*. Такім чынам, пад фразеалагічнымі адзінкамі разумеюць звароты гаворкі, якія складаюцца з двух або больш

слоў, якія валодаюць узнёўляльнасцю, устойлівасцю складу і структуры, а таксама цэласным значэннем.

А. В. Кунін пад прыказкамі разумее “афарыстычна сціснутыя выслоўі з павучальным сэнсам у рытмічна арганізаванай форме” [5, с. 300]. ён разглядае паняцце “прымаўка” як камунікатыўную фразеалагічную адзінку непаслоўнага характару, незалежна ад таго, звязана яна з прыказкамі ці не. Прыказкі з літаральным значэннем усіх кампанентаў, такія як *coolhead*, А. В. Кунін адносіць да ўстойлівых адукацый фразеаматычнага характару, г. зн. да той часткі фразеалогіі, якая мае справу з устойлівымі зваротамі, якія знаходзяцца на мяжы фразеалагізмаў і свабодных словазлучэнняў.

У англійскай і амерыканскай лінгвістыцы больш ужывальным з’яўляецца тэрмін “set-expression”. У англійскім мовазнаўстве яно не мае вузкага значэння фразеалагічнага зрашчэння, а абазначае ўсе ўстойлівыя выразы ў цэлым.

Найбольш распаўсюджаная класіфікацыя англійскіх фразеалагічных адзінак – тэматычная. У яе рамках рознымі навукоўцамі вылучаюцца групы фразеалагізмаў па семным складзе значэнняў. Класіфікацыя мае асноўныя тыпы, сфарміраваныя па наяўнасці асноўнай архісемы (напрыклад, здваць эмоцыі), якія далей дзеляцца на больш прыватныя групы (такія як, хваляванне, страх, абьякавасць і г.д.). Ужываецца таксама і класіфікацыя па суаднесенасці фразеалагізмаў з пэўнымі часткамі гаворкі (так званая сэнсавая класіфікацыя). Дзяленне заснавана на прыналежнасці асноўнага слова выказвання да якой-небудзь часціны мовы. Вылучаюць наступныя раздзелы [6, с. 50]:

1. дзеяслоўныя ўстойлівыя спалучэнні: *to come to a head, to pull somebody’s leg, to put one’s foot down і інш.*

2. устойлівыя спалучэнні з прыметнікамі: *a good heart, a naked eye, green eye, cool head і інш.*

3. устойлівыя спалучэнні з назоўнікамі: *in the neck of time, at the heart of something, to lose one’s legs, all legs і інш.*

4. устойлівыя выразы з прыназоўнікамі: *at first hand, to be sick at heart, to look over one’s shoulder at і інш.*

І. В. Арнольд дзеліць англійскія фразеалагізмы на так званыя set-expressions, semi-fixed combinations & free phrases, што ў цэлым адпавядае класіфікацыі В. У. Вінаградава на фразеалагічныя зрашчэнні (to be neck and neck), адзінствы, адпаведна. Большасць у англійскай мове складаюць фразеалагічныя адзінствы. Такім чынам, класіфікацыя фразеалагічных адзінак В. У. Вінаградава таксама дастасавальна і да англійскага матэрыялу, хоць у літаратуры найболей прадстаўлена структурная класіфікацыя англійскіх устойлівых выразаў па суаднесенасці з часткамі гаворкі. Кожны аўтар вызначае свае крытэрыі суаднясення таго ці іншага шматкампанентнага фразеалагізму з той ці іншай часткай гаворкі.

Для саматызмаў характэрная складаная сістэма пераносных значэнняў і падвышаная прадуктыўнасць у сферы словаўтварэння і фразеўтварэння. Пад гэты працэс часцей за ўсе падпадаюць саматызмы, якія ўяўляюць сабой назвы вонкавых частак чалавечага цела, г.зн. найбольш актыўных і функцыянальна відавочных для чалавека. У сваю чаргу яны распадаюцца на два класы: гэта галава, твар (і яго складовыя часткі – вочы, нос, рот, вушы) – з аднаго боку, і канечнасці – рукі, ногі – з другога боку.

На першым месцы па фразеўтваральнай актыўнасці аказваюцца словы, якія абазначаюць руку, вочы, галаву. Названыя кампаненты наўпрост адпавядаюць пачуццэвай (вока) і лагічнай (галава) прыступкам пазнання, а таксама мерцы яго праўдзівасці – практыцы (рука). Гэтыя кампаненты фразеалагічных адзінак ставяцца ў сваім самастойным ужыванні да высокашчынай зоны лексічнага складу, да яго найболей старажытнай, спрадвечнай і сацыяльнай значнай часткі. Як правіла, гэта шматзначныя словы, асобныя пераносныя значэнні якіх у большай ці меншай ступені адчувальныя і ў фразеалагічных значэннях асобных фразеалагічных адзінак. Аднак

вырашальную ролю адыгрываюць, несумненна, іх галоўныя, першасныя, прамыя значэнні.

Па дадзеных А. Блюма, саматычныя фразеалагізмы прадстаўляюць у сучаснай англійскай мове велізарную групу. Найбольш частым па ўжыванні саматызмам з'яўляецца *hand*. Далей па частотнасці вынікаюць *head, eye, face, arse (ass, butt), foot, nose, finger, heart*. Астатнія саматызмы (*leg, arm, back, bone, brain, ear, tooth, skin, shoulder, neck, tongue*) менш ужывальныя, аднак іх фразеалагічная актыўнасць досыць вялікая [2, с. 1]. Часткі цела і іх назвы ў англійскай мове маюць таксама і сімвалічны характар. Людзі выкарыстоўваюць назвы частак цела ў пераносным значэнні – у параўнаннях, метафарах, у ідыямах, прыказках, жадаючы больш поўна перадаць свае думкі або зрабіць большае ўражанне ад сказанага. Носьбіты мовы звяртаюцца да дапамогі слоў, якія называюць іх органы, для апісання самых розных сфер рэчаіснасці, у тым ліку эмоцыі. Уласнае цела для чалавека бліжэй за ўсе, з ім параўноўваюць, калі гавораць пра нешта максімальна знаемае. Выраз *to have something at one's fingertips* – ведаць, як свае пяць пальцаў – кажа само за сябе.

Органы чалавечага цела можна па-рознаму класіфікаваць і вылучаць іх у групы па розных прыкметах: напрыклад, ёсць органы, якія прымаюць інфармацыю зvonку – гэта вочы, вушы, нос. У гэтым не ўдзельнічаюць, наадварот, жывот, плечы і ногі. Язык – орган, які адказвае за перадачу інфармацыі. Таму на язык спасылаюцца, калі гавораць пра яе паступленне ад таго, хто гаворыць. ёсць, напрыклад, органы, якія выконваюць рухі і жэсты, патрэбныя для зносінаў. Іншыя ў гэтым не ўдзельнічаюць. Усе часткі цела неабходныя для дзейнасці чалавека. Напрыклад, можна часта пачуць фразы: “у цябе што, рук няма?” або “у цябе ног няма?”, “where were your eyes?”. Гэтыя выразы ўжываюцца іранічна, калі чалавек не выконвае тое, пра што яго просяць ці не ідзе кудысьці.

Вылучаюцца два асноўныя семантычныя тыпы жэстаў: камунікатыўныя (жэсты, якія даюць інфармацыю, якую жэстыкуючы наўмысна перадае адрасату – пагразіць кулаком, паклікаць рукой, паказаць язык, паказаць пальцам, падміргнуць, пакланіцца, пакруціць пальцам у скроні і г.д.) і сімптоматычныя (сведчаць аб эмацыянальным стане гаворачага – адкрыць рот (ад здзіўлення), сціснуць вусны, кусаць вусны, барабانیць пальцам па сталае). Сімптоматычныя жэсты займаюць прамежкавае становішча паміж фізіялагічнымі рухамі і камунікатыўнымі жэстамі. З рухамі іх збліжае тое, што праява любой эмоцыі першапачаткова фізіялагічная.

У анатамічным сэнсе частак цела вельмі шмат. Але большасць з іх сталі вядомыя наўрад ці раней, чым 100–150 гадоў таму. Гэтыя назвы не распаўсюджаныя ў мове непрафесіяналаў, не ўвайшлі ў прымаўкі, прыказкі, ідыямы, мастацкія творы і тым больш у легенды і міфы. Сімвалічнае значэнне маюць толькі часткі цела, у традыцыйна моўным разуменні, якія можна вызначыць як вонкавыя органы цела, за выключэннем слова *heart* (сэрца). Неабходна разгледзець канататыўныя адценні значэнняў некаторых з іх.

Mouth (рот) з'яўляецца органам перадачы мовы. Гэта і ёсць яго сімвалічнае значэнне ў мовах, якія параўноўваюцца: *to keep one's mouth shut* – заткнуць рот.

Teeth (зубы) – гэта найстаражытнейшая эмблема агрэсіўнай і ахоўнай сілы. Напрыклад: *to show one's teeth* – мець зуб супраць каго-небудзь / шчэрыць зубы; *an eye for an eye, a tooth for a tooth* – вока за вока, зуб за зуб; *armed to the teeth* – узброены да зубоў.

Heel (пятка) як частка нагі задзейнічана часцей у рускай / беларускай мове: *to be under one's thumb* – быць пад пятой у каго-небудзь (пад вялікім пальцам); *hard on one's heels / on heels of / on the neck of* – ісці па пятах за кім-небудзь.

Семантыка правага і левага ў стаўленні нагі (як і рукі), мабыць, універсальная, напрыклад: *to get up with one's left foot foremost* – устаць з левай нагі. “Левы” у дадзеным выпадку азначае штосьці няправільнае.

Згадванне фразеалагічных адзінак са словам *knee* (калена) часта з'яўляецца сімвалікай прыніжэння, падпарадкавання, рабства, баязлівасці. Напрыклад: *to bring*

somebody to his knees – поставиць каго-небудзь на колени; *bring someone to their knees* – ослабиць каго-небудзь.

Такім чынам, большасць частак цела і іх абазначэнні маюць некалькі канататыўных сімвалічных значэнняў, якія вынікаюць з асноўнага значэння “часткі цела” на аснове метанімічнага пераносу.

У стасунку структурных асаблівасцяў фразеалагічных адзінак з кампанентамі-саматызмамі можна адзначыць наступнае – усе фразеалагічныя адзінкі з назоўнікамі-саматызмамі можна падзяліць на дзве вялікія групы: субстантыўныя саматычныя фразеалагічныя адзінкі і дзеяслоўныя саматычныя фразеалагічныя адзінкі. Сярод субстантыўных фразеалагічных адзінак з назоўнікамі-саматызмамі на падставе іх структурных асаблівасцяў былі выяўлены наступныя падгрупы:

а) субстантыўныя фразеалагічныя адзінкі з саматызмамі з падпарадкавальнай сувяззю. Найбольш характэрным структурным тыпам субстантыўных фразеалагічных адзінак з назоўнікамі-саматызмамі з’яўляюцца месна-імянныя ўтварэнні, г. зн. “спалучэнне назоўніка з прэпазітыўнымі азначэннямі (e.g., *rain in the neck*) з дапамогай меснай падпарадкавальнай сувязі” [3, с.218].

б) субстантыўныя ФА з саматызмамі са злучальнай сувяззю (e.g., *hand in hand*).

Існуюць наступныя падгрупы дзеяслоўных фразеалагічных адзінак з назоўнікамі-саматызмамі:

а) дзеяслоўныя фразеалагічныя адзінкі з назоўнікамі-саматызмамі – падпарадкавальная структура.

Найбольш шматлікімі з’яўляюцца двухвяршычныя дзеяслоўныя фразеалагічныя адзінкі з назоўнікамі-саматызмамі, якія маюць падпарадкавальную структуру. Дзвухвяршычныя структурныя мадэлі гэта мадэлі, якія складаюцца з двух кампанентаў, прадстаўленых знамянальнымі часткамі гаворкі. [1, с. 21]. Напрыклад: *to catch smb.’s eye* – злавіць, перахапіць, прыцягнуць чый-н. погляд.

б) дзеяслоўныя фразеалагічныя адзінкі з назоўнікамі-саматызмамі – злучальная структура.

Нароўні са шматлікімі падпарадкавальнымі структурнымі мадэлямі існуюць структурныя мадэлі са злучальнай сувяззю. Колькасць фразеалагічных адзінак са злучальнай структурай нешматлікая. Напрыклад, *hand and glove* – у прыцельскіх адносінах, на кароткай назе, не разлі вада; *neck and crop* – хутка, імкліва. Найбольшая колькасць саматычных фразеалагізмаў англійскай мовы – фразеалагічныя адзінствы. Яны розныя паводле свайго паходжання. Англійскія фразеалагічныя адзінкі з саматычным кампанентам – велізарная група фразеалагізмаў, якая мае спецыфічныя асаблівасці.

Фразеалагізмы наўпрост або апасродкавана (праз суаднесенасць асацыятыўна-вобразнай асновы з эталонамі, сімваламі, стэрэатыпамі нацыянальнай культуры) маюць у сабе культурную інфармацыю пра свет, соцыум. Таму фразеалагічныя адзінкі – свайго роду “скарбніца мудрасці” народа, якая захоўвае і стварае яго менталітэт і культуру ад пакалення да пакалення.

Бібліяграфічны спіс:

1. Амосова, Н. Н. Основы английской фразеологии: учеб. пособие / Н. Н. Амосова. – Л.: Ленингр. ун-т, 1963. – 208 с.
2. Блюм, А. Семантические особенности соматической фразеологии: учеб. пособие / А. Блюм. – М.: АСТ-пресс, 2000. – 20 с.
3. Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин– М.: Просвещение, 1996. – 381 с.
4. Кунин, А. В. Фразеология современного английского языка: опыт систематизированного описания / А. В. Кунин. – М. : Международные отношения, 1971. – 287с.
5. Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2001. – 401 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – 874 с.